

A magyarországi kultúrafinanszírozás változásai és kulturális szférára tett hatásai, különös tekintettel az előadóművészeti törvény által VI. kategóriába sorolt független társulatokra

A kultúra fenntartása és népszerűsítése egy alapvető állami feladat. Ezt nemcsak az Alaptörvény deklarálja, de egy működő demokráciának is alapja, hiszen a kultúra keretet és közös hivatkozási pontokat adhat a társadalom széles rétegeinek. Magyarország egyedülálló tekintetben, hogy az állam különösen nagy részt vállal a kultúra finanszírozásából. Ezt persze mellett, hogy vehetjük egy pozitív döntésnek is, részint kényszerű okai vannak (hiszen a magyar piac olyan kicsi, hogy nem tudja rentábilisan eltartani a kultúra szereplőit), részint pedig egy „örökség”, ahogy Csák János kulturális és innovációs miniszter fogalmazott: „Magyarországon történetileg nagy az állam szerepe a kultúrafinanszírozásban, ez részben a bolsevik rendszer következménye, mert ellehetetlenítették és megszüntették a magánfinanszírozást.” (Csák János, 2023) Dolgozatomban arra keresem a választ, az ún. „független” társulatok példáján keresztül, hogy vajon a magyar állam mennyiben tett eleget az elmúlt 13 évben abbéli köteletségének, melyet a kultúra megóvásával kapcsolatban az Alaptörvényben is vállal (Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti Hitvallás).

A kultúrafinanszírozás terén az utóbbi időben kulcsszerepe lett annak, hogy melyik politikai kör mely kulturális intézményeket tekinti magáénak. Eleve az, hogy kultúrafinanszírozásról beszélhetünk, ahol az állam kulcsszerepet vállal a kulturális szféra fenntartásában, egy egyedülálló jelenség, tekintetben legalábbis mindenképpen, hogy a kultúrafinanszírozás legmeghatározóbb formája a közvetlen állami szerepvállalás. „Az Európai Unió tagállamai közül a GDP-arányos közvetlen állami támogatás mértékét tekintve Magyarország az egyik legmagasabb értékkel rendelkezik.” (Tóth, 2015) A magyar egy kultúrára áldozni képes és akaró nép, amit bizonyít, hogy a háztartások kulturális kiadása az Európai Unió átlagnál (3,9%) érezhetően magasabb (4,7%) – csalókák a számok, mert mindezt számszerűsítve euróban számolva Magyarországon alig több mint az Unió átlag felét költik az emberek kultúrára. (Tóth, 2015). Ezt magyarázhatja például az, hogy a kultúra állami finanszírozásának folyamányaként sokkal olcsóbbak Magyarországon a színházjegyek az Unió egyéb országaiban tapasztalható jegyárakhoz képest.

A magyar kultúra finanszírozására több okból is szükség lehet: egyrészt, néhány kivételtől eltekintve piaci alapon egy-egy kulturális termék nem tud rentábilis lenni. Habár a fentiek azt is igazolhatnák, hogy a magyar emberek szeretnek kultúrára költeni, ugyanakkor viszont az is hozzátartozik a valósághoz, hogy válságos időkben, mint az elmúlt néhány év, hamar

bebizonyosodik, hogy spórolni is a kultúrán fog: ezt támasztja alá például, hogy mikor a fűtési szezon kezdetén sorra jelentették be önkormányzatok – költségspórolásra hivatkozva – több kulturális intézmény bezárását, az különösebb társadalmi visszhang nélkül meg tudott történni (Sümegei, 2022).

2019-ben, részben Vidnyánszky Attila, a Nemzeti Színház igazgatójának lobbitevékenysége nyomán kivezették a kulturális tao-támogatások rendszerét. Ennek lényege az eredeti konstrukció szerint az volt, hogy a színházak jegybevételüket egy-egy cég társasági adójából az összbevétel 80%-áig visszaigényelhette, így tulajdonképpen majdnem megduplázhatta jegybevételeit. Sok visszaélés volt a rendszerrel, ám ahelyett, hogy ezeket orvosolták volna, és a nyilvánvaló kiskapukat bezárnák, a szakma egy részének tiltakozása ellenére is kivezették a rendszert, veszélybe sodorva több kőszínházi és független társulatot is. A visszaélésre azért volt eleve lehetőség, mert a törvényalkotók egy fontos kiskaput nem zártak be, és pedig hogy csak és kizárólag jegybevételhez kötötték a támogatást, ezzel pedig arra ösztökölték a rendszer résztvevőit, hogy bármi áron jegybevételt igazoljanak, akkor is, ha egy-egy előadás nem is valósult meg vagy nem annyi nézővel, mint amit leigazoltak. Beszédes, hogy a kulturális tao 2019-es eltörlésének legnagyobb nyertese éppen a döntést részben lobbitevékenységének köszönhetően elősegítő Vidnyánszky Attila, mely korábbi tao-jogosultságának ötszörösét kapta meg kompenzáció címszóval, de például az Egységes Magyar Izraelita Hitközség is kapott ebből a pénzből, miközben eredetileg a kompenzációt csak előadóművészeti tevékenységet igazoltan végző szervezeteknek szánták. A tao tulajdonképpen a kultúrafinanszírozást egyfajta mecenatúra-rendszerben képzelte el, hiszen egy-egy magáncégre bízta, hogy kinek a javára írják majd a társasági adójukat. 2019-ben egyébként a kultúra terén nemcsak a tao-t kivezető törvénymódosítás született meg. Volt törvénytervezet arra vonatkozóan, hogy megszüntetik a kultúra finanszírozását addig nagyrészt ellátó Nemzeti Kulturális Alapot, miniszteri hatáskörbe utalták volna az önkormányzati színházak igazgatói kinevezéseit, illetve megszüntették volna a független színházak közvetlen működési támogatását. A tervezet ellen a Madách térre szerveztek tüntetést az érdekvédelmi szervek 2019 decemberében, mely tekintetben bizonyult sikeresnek, hogy végül a vitatott pontok nélkül módosították akkor az előadóművészeti törvényt – csak az állam és az önkormányzat kiegyezésére bízandó színházfenntartást hagyták benne, mely vétőjogot ad az állam kezébe, ha nem tetszik neki egy-egy önkormányzati színház élén álló igazgató személye. A működési pályázatok elbírálását is külön szakmai kuratórium végzi, akiknek viszont tagjairól vagy a bírálás szempontjairól nem állnak rendelkezésre adatok.

A „függetlenek” beszántására már több kísérlet is volt az elmúlt években, érezhető az a szándék, hogy a magyar színházi életet elsősorban a kőszínházak kötelékébe tereljék. A jelenlegi kormánypárt tanult saját múltbeli hibáiból. Bár még 2007-ben az önálló kultuszminisztérium megszüntetését (pontosabban: Oktatási és Kulturális Minisztériumként való egybeolvasztását) kritizálták – L. Simon László későbbi kultúráért felelős államtitkár egy teljes kötetet is szentelt annak, hogy mennyire hiányzik a „jobboldali kultúrpolitika” az országból (L. Simon, 2007), számonkérve saját körét is azért, mert nem foglalkoztak eléggé a témával, mostanra az a tendencia látszik érvényesülni, hogy lojalitás alapján zajlik a kulturális tér elfoglalása. A kultúrharcos szellem számtalan kulturális műhelyt a megszűnés szélére sodort. 2022-ben újra van minisztérium, amelyben megtalálható a „kultúra” szó: a Kulturális és Innovációs Minisztérium vezetője, Csák János miniszter legutóbbi interjújában viszont kevés reménykedésre adott okot a kultúrához való hozzáállásban beálló változások vonatkozásában. A független társulatok (az előadóművészeti törvény által korábban VI. kategóriába tartozó, önálló játszóhellyel nem rendelkező színházak) pályázható költségkeretét csökkentették, és mivel már 2019-ben volt szándék a támogatásuk teljes megszüntetésére, érdemes a miniszter következő szavait ezen tudás birtokában olvasni: „Az egyik leggazdagabb magyar – barátként – felhívott, hogy egy zenekarért lobbizzon. Ám mikor rákérdeztem, hogy ha számára ilyen fontos ez az együttes, akkor ő mennyit áldoz rá a vagyonából, kiderült, hogy még a hangversenyjegyeket is ajándékba kapja. Értem, hogy egyszerűbbnek tűnik a miniszterhez fordulni, mint felelősséget vállalni. Szerintem ellenben az az igazságos, ha az elmúlt harminc év nyertesei értelmiségiként és vezetőként felelősséget vállalnak a saját kultúrájuk fenntartásáért, gazdagításáért. Vége azoknak az időknek, amikor „majd az állam megoldja”. A mecénatúrának több évszázados hagyománya van. Michelangelo megrendelésre dolgozott, Mozart, Haydn ugyancsak hercegi, főúri udvarok felkérésére komponált.” (Csák János, 2022). Amellett, hogy van némi igazság abban, hogy meg kell teremteni a fenntarthatóbb kultúrafinanszírozást, ami hosszútávon képes önmagát piaci alapon is fenntartani, féltő, hogy ha jelen inflációs helyzetben a kialakulatlan és kicsi kulturális piacra hirtelen kiszorítanak több száz szereplőt, az további értékes, hosszú évek óta fennálló műhely megszűnéséhez vezethet. A kulturális mecénatúra kiépítése egy feladat, de egy rendkívül hosszú és körülményes folyamat. Ezért is gondolom az interjúban felhozott Amerikát rossz példának. Nemcsak a kulturális és társadalmi közege, a finansziális lehetősége más, de a politikai berendezkedése és a kultúrához való hozzáállása is egészen más. Sokkal relevánsabb lett volna akár európai példát hozni – ekkor viszont kikerülhetetlenül szembesülnie kellett volna mindannyiunknak azzal,

hogy mennyi mindent kell még tennünk egy igazságosabb, fenntarthatóbb és a kultúra eredeti funkcióját felhasználó, nem harcra retorikába építendő keretrendszer kialakításáért.

Fentiekben részben érintettem már, de kikerülhetetlennek érzem a kultúra kapcsán megemlíteni a „kultúrharc” kifejezést, mely – amellet, hogy mára már beleivódott a magyar közéleti diskurzusba – számomra óriási paradoxon. Hiszen a kultúra nem harcra való, hanem éppen hogy a békés egymás felé fordulás eszköze is lehetne. Témánk szempontjából idevágó az a eltételezés, hogy a kultúrharcos retorika mögött egy újfajta elit tudatos és mesterséges felépítése rejlik. Ezt bizonyítja Kristóf Luca kutatása is, mely kimutatta, hogy a kultúrában sokszor hivatkozott „balliberális túlsúly” bár sok esetben igazolhatóan létezik, beszédes adat, hogy a 2010-es kormányváltással elkezdtek tömegesen megjelenni a kulturális elitben a magukat jobboldalinak valló figurák, miközben a magukat „baloldalinak” vagy „liberálisnak” tartó tagok már jóval 2010 előtt is ennek a bizonyos elitnek a tagjai voltak (Kristóf, 2021). Közelebbről vizsgálva a finanszírozás szempontjából ez két dolgot igazol: egyrészt, fontos hangsúlyt kap az elitcsere, ami új politikai potentátok módszeres kinevezését jelenti, másrészt, a támogatások szűkülő körének ők lesznek az elsődleges kedvezményezettjei.

A támogatások szűkülését kiválóan szemléltetik az arányok: az eredetileg 2009-ben elfogadott Előadóművészeti törvény (röviden: Emtv.) a független színházak támogatását az állami-önkormányzati színházak keretösszegéhez rendelte úgy, hogy a támogatás összegét a keretösszeg minimum 10%-ának arányában határozta meg. A kormányváltással a törvény is megváltozott, hiszen először 2011-ben módosult, amikor a támogatás arányát 8%-ra csökkentette, majd 2012-ben már csak a működési pályázat éves kiírására való kötelezettség maradt benne, a támogatási arány eltűnt a törvény szövegéből (Rihay-Kovács, 2023).

2010-ben (az akkor 10%-os arányú rendszerben) a pályázati keret 1 214 955 000 Ft volt, ám a pályázatok eredménye már csak a kormányváltás után derült ki, ekkor a már megítélt összegek 34%-át zárolták. 2011-ben már csak 799 000 000 Ft volt a keret, 2012-ben ez 660 700 000 Ft-ra csökkent. 2013-ban ez 790 000 000 Ft. Bár a tao-rendszer bevezetése érezhető javulást hozott, annak kivezetésekor majdnem 4 milliárd forint volt az így szétosztott keret, azonban a kivezetés után 4 évvel, 2023-ban egy előző év december 30-án meghozott kormányrendelet összességében 35 milliárd forintot vont el a kultúrától, ami az ágazati minisztériumok vonatkozásában a legnagyobb mértékű elvonás. A pályáztatásért felelős Nemzeti Kulturális Alap számtalan esetben nem fizette ki a 2022-es támogatásokat sem, a szokásos tavaszi pályáztatási időszakban pedig a megszokott pályázatok nem kerültek kiírásra. Az állami és az önkormányzati fenntartású színházak fenntartótól függően biztonságban vannak, hiszen a

fenntartó felelős a működésért, a független előadó-művészeti szervezeteknek jelenleg 300 000 000 forintnyi forráscsökkenéssel kell számolniuk, biztonságukat senki és semmi nem szavatolja (Rihay-Kovács, 2023).

Beszédes a kultúrához való kormányzati hozzáállás tekintetében, hogy évekig nem volt a kultúrának önálló minisztériuma. Sokáig csak államtitkári szinten volt szó állami képviselőről, a teljes szféra felügyeletét egy „gigaminisztériumba” sorolták, ez volt az Emberi Erőforrások Minisztériuma. Az, hogy a kultúrában dolgozó embereket „emberi erőforrásnak” tekintik és nincs értékelve az alkotó-teremtő tevékenység, amit végeznek, jól mutatja a hatalom szférával szembeni cinizmusát.

S valóban, Csák Jánosnak igaza lehet abban, hogy nem lehet mindig az állami beavatkozásra várni, de amíg nincs szándék (vagy legalábbis csak szavak szintjén van) arra, hogy valamilyen módon a mecenatúrarendszert ösztönözzék, addig egy teljes, nemzetstratégiai szinten is fontos terület kényszerül a mindennapi túléléséért küzdeni. Lehet, hogy az általam lefestett kép apokaliptikusnak hat, de körbenézve a független szférában, a helyzet elkésztető. Évek óta sikeres társulatok jelentik be a feloszlásukat (pl. Tünet Együttes), vannak olyan befogadóterek, amiket csak a nézőik adományai tartanak el már hosszú hónapok óta (pl. Átrium), amely működés hosszútávon biztosan nem fenntartható, de még nemzetközileg jegyzett társulatoknak (pl. Pintér Béla Társulata) is folyamatos küzdelmet jelent a jelenlegi finanszírozási rendszer. Mindeközben a kormány kinevezettjei biztonságban vannak, és egyre több érdekeltséget és pozíciót szereznek kulturális területen. Amikor azt mondom, hogy mindennek politikai háttere van, talán nem túlzok, ráadásul mindezt nem is én találtam ki vagy fogalmaztam meg, hanem az azóta már elhunyt Kerényi Imre, egykori tudatos nemzeti közjogi gondolkodás megalapozásával és ehhez kapcsolódva a magyar kulturális értékek megőrzésével és fejlesztésével összefüggő feladatok ellátásáért felelős miniszterelnöki megbízott, amikor azt mondta 2013. január 26-án az ATV „Csatt” című műsorában: „A balliberális oldálnak meg kell barátkoznia azzal, hogy hét szűk esztendő következik számukra a kultúrpolitikában.”

Jó kérdés, hogy valóban kulturális értelemben felelősségteljes-e az a hozzáállás, hogy ideológiai alapon egyes alkotókat a regnáló hatalom, mely minden forrás felett rendelkezik, egyszerűen megpróbál ellehetetleníteni. Meglátásom szerint jelen pillanatban egyes emberek sértődöttsége és éveken át tartó mellőzöttség-érzése vezérli a kulturális döntéseket, nem pedig a minőség vagy a befektetett munka tisztelete, nem a nemzetközileg jegyzett alkotók presztízse, nem a nézők visszajelzése fontos, hanem a kulturális hegemonia, a pozíciók hajszolása és osztogatása. Ma Magyarországon a kulturális döntések meghozatalakor a lojalitás fontosabb

lett, mint a tehetség és az elismertség. Hogy ezt jelenti-e a kultúra mindennek feletti ápolása – ezt már egy következő elemzésre és az olvasó fantáziájára bízom.

Csernai Mihály

Források, irodalom

ATV: Csatt című műsora, 2013. január 26. – <https://youtu.be/zKOWRJqDrx0> – 11:55-től

A pénz beszél. Körkérdés a színházfinanszírozásról. Színház folyóirat, 2022. október. [pp 21-30]

Bertalan Tamás: A külföldi magyar kulturális intézetek szerepe és hatékonysága a kultúrpolitikai feladatok megvalósításában. In: Politikatudományi Szemle 2001. 4. szám. [pp. 153-191]

Csák János: „Vége azoknak az időknek, amikor majd az állam megoldja” – 2023. február 1., kultúra.hu (interjú) - https://kultura.hu/vege-azoknak-az-idoknak-amikor-majd-az-allam-megoldja-interju-csak-janos-kulturalis-es-innovacios-miniszterrel/?fbclid=IwAR0Hncr7EKX-Hid96Pn89ndC6wGO5Q66h6-aykSQ_Z-4EKHCfc2-Wwd3wkQ [Letöltés dátuma: 2023. 04. 24.]

Eörsi László: „Megbombáztuk Kaposvárt”. A kaposvári Csiky Gergely Színház és a kultúrpolitika. Napvilág Kiadó – 1956-os Intézet Alapítvány, Budapest, 2013

Hudi László: Az együttműködés utópiája. Színház/politika/finanszírozás – válasz egy körkérdésre. Színház.NET, 2022. október. 18. [Link: <https://szinhaz.net/2022/10/18/hudi-laszlo-az-egyuttmukodes-utopiaja/>; letöltés dátuma: 2023. 04. 17.]

Konkol Máté: „Remélem, legközelebb sikerül pályáznod”. Függetlenség a filmiparban és ennek kortárs magyar dilemmái. In: Fordulat Társadalomelméleti folyóirat, 2022/1. [pp. 215-253]

Kristóf Luca: Kultúrcsaták. Kulturális elit és politika a mai Magyarországon. Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021. pp. 35-54 [53]

L. Simon László: A jobboldali kultúrpolitika hiánya. In: Versenyhátrány. A (kultúr)politika fogságában. Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2007. pp. 145-151 [146]

Magyarország Alaptörvénye: Nemzeti Hitvallás (2011. április 25.) – 2023. 04. 24. napján hatályos állapot

Magyar Színházi Társaság: Jó kérdés – Mitől függetlenek a „függetlenek”? MSZT, 2020. október 28. [Link: <http://mszt.org/jo-kerdes-mitol-fuggetlenek-a-fuggetlenek/>; hozzáférés dátuma: 2023. 04. 17.]

Nagy Klára: Védettség vs. sebezhetőség. Körkép a színészek és táncosok díjazásáról. Színház folyóirat, 2020. október. [pp. 2-6]

Rihay-Kovács Zita: Hogy jutottunk idáig? A független előadó-művészeti szféra elmúlt 15 éve az állami támogatások tükrében. Színház. NET, 2023. március 27. [Link: <https://szinhaz.net/2023/03/27/rihay-kovacs-zita-hogy-jutottunk-idaig/>; hozzáférés dátuma: 2023. 04. 17.]

Rihay-Kovács Zita: Kulturális demokrácia. A magyar állam szerepvállalásának alakulása a színházi területen 1990-től. Színház folyóirat, 2022. október. [pp. 7-16]

Sümegei Noémi: Nagy a baj, nemzeti kulturális intézmények zárhatnak be. – 2022. szeptember 8., index.hu – <https://index.hu/kultur/2022/09/08/energiavalsag-rezsi-nemzeti-kulturalis-intezmenyek-bezarasok/> [Letöltés dátuma: 2023. 04. 20.]

Szabó István: Államosítás 2.0. Sok húhó-mennyiért? Színház folyóirat, 2022. október. [pp. 16-21]

Tóth Ákos: A közvetlen állami szerepvállalás Magyarország kultúrafinanszírozásában. In: Kultúrafinanszírozás az Európai Unió tagállamaiban és Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2015. pp. 109-111 [109, 111]

Zsigó Anna: Egy luxus hátulütői. Kerekasztal-beszélgetés a piszkos anyagiakról. Színház folyóirat, 2020. október. [pp. 6-11]